

ESTETIKA, ETIKA

K. RASTENIS

ESTETINIO SUVOKIMO SAMPRATA (POZIŪRIS Į V. SEZEMANO ESTETIKOS TEORIJĄ)

Šiuolaikinėje estetikoje estetinio suvokimo aiškinimai būna labai įvairūs, prieštaringi, paprastai estetinio suvokimo koncepcijos pobūdis priklauso nuo bendros estetiškos teorijos, estetinių reiškinių specifikos aiškinimo. Čia galima išskirti tris pagrindines aiškinimo tendencijas: objektyvistinę, subjektyvistinę ir reliacionistinę¹. Iš daugelio problemų, išskylančių nagrinėjant estetinį suvokimą, V. Sezemaną (į jas bandysime orientuotis ir mes) labiausiai domina: 1) estetinio suvokimo santykis su „kasdieniu“, paprastu jutiminiu suvokimu; 2) estetinio suvokimo objektyvumo klausimas — ar estetiškai reikšmingi faktoriai, estetiškos vertybės yra pačioje estetinio objekto struktūroje, suformuotoje specifiniu būdu taip, kad jų suvokimas galimas tik laikantis vienokių ar kitokių objekto sąrangoje esančių nuorodų — „objektas tam tikru būdu diktuoja suvokimą“, ar tų estetinių vertybių atsiradimas yra grynai subjektyvus dalykas, pats „estetinis objektas“ tam tėra dingstis; ar, pagaliau, estetiškos vertybės — tai subjekto ir objekto sąveikoje atsirandantis dalykas. Čia svarbūs ir estetinio suvokimo akto specifiniai bruožai, ir paties estetinio objekto specifinė struktūra.

Estetinio suvokimo analizė V. Sezemanos estetikoje leidžia parodyti nemažą reikšmingų jo estetiškos koncepcijos bruožų, ypač jo estetiškos tikrovės supratimo savitumą. V. Sezemanas, nagrinėdamas estetinį suvokimą, išsiaiškina ir bando pagrįsti kai kuriuos specifinius estetinių reiškinių bruožus, kurie gali būti geras išeities taškas jo estetinių pažiūrų analizei. Jau čia išryškėja V. Sezemanos estetinio suvokimo nagrinėjimo savitumas. Estetinio suvokimo problema jam glaudžiai įaugusi į bendrą jo estetiškos teorijos problematiką, todėl daugelį reikšmingų šiuolaikinėje estetikoje nagrinėjamų estetinio suvokimo klausimų jis traktuoja daug plačiau — ir kaip meninės kūrybos komponentą, ir kaip vieną iš pagrindinių estetinių reiškinių specifikos („estetinės tikrovės“) bruožų².

¹ Zr. *Katalynas A.* Estetinio suvokimo specifikos problema.— Lietuvos TSR Mokslų akademijos darbai, 1977, A serija, t. 3 (60), p. 67—77.

² Zr. V. Sezemanos požiūrį į E. Bulou „distancijos“ teoriją straipsnyje „Estetinių vertybių objektyvumas ir subjektyvumas“ (*Sezemanas V.* Estetika.— V., 1970) ir šio straipsnio 3 skyrių.

Ir estetinio suvokimo nesuinteresuotumo, skiriančio jį nuo „kasdienio“, labiau praktiško, utilitaraus suvokimo, ir estetinių vertybių objektyvumo problema vienaip ar kitaip atsikartoja visoje estetikos istorijoje³. Tačiau šiais laikais, ieškant ištakų, dažniausiai atsiremama į jų sprendimą I. Kanto estetikoje. Tai būdinga ir V. Sezemanui.

V. Sezemanas priklauso tiems mąstytojams, kuriems I. Kanto filosofija buvo ir išeities taškas, ir kurių teorinė veikla glaudžiai siejosi su I. Kanto filosofijos tradicija — jos tęsimu, nauju interpretavimu, dažnai pranokstančiu pirmtako pateiktą vienokių ar kitokių klausimų sprendimą. Tai filosofai, vienaip ar kitaip susiję su neokantizmo ir fenomenologijos mokyklomis. Spėtume, kad ir V. Sezemanas estetinius reiškinius tyrinėjo, veikiamas šių mokyklų gnoseologinių ir metodologinių principų. V. Sezemanas laikė savo estetines pažiūras svarbiausių I. Kanto estetikos principų išvystymu. Kaip pamatysime, tai yra ne tik kūrybinis pradinių principų išplėtojimas, bet ir jų papildymas ar net ir transformavimas. V. Sezemanas rašė: „Kanto sistemoje estetika ne tik pasidaro atskira filosofine disciplina, bet ir įgauna tikrąją autonomiją, t. y. čia nubrėžiami ir tie bendri pradmenys, kuriais grindžiamas jos objekto savarankiškumas ir savita vertė“⁴. V. Sezemanas manytu, I. Kanto estetika grindžiama paties estetinio fenomeno analize, priešingai intelektualistinei metafizinei estetikai (pastarosios ištakos — Platono grožio koncepcija). Todėl F. Šelingo ir G. Hegelio estetines pažiūras V. Sezemanas vertina kaip nutolinimą nuo I. Kanto pozicijos ir grįžimą prie Platono tipo estetikos, ieškančios metafizinės grožio kilmės. Išeities tašku pasirinkdamas I. Kanto estetikos principus, V. Sezemanas siekia išvengti I. Kanto estetikos „skonio sprendinių“ subjektyvizmo ir ieško objektyvaus estetinių reiškinių pagrindo. Vėliau V. Sezemanas siekė estetinius reiškinius interpretuoti iš marksistinės filosofijos pozicijų. Įrodinėjant estetinių vertybių objektyvumą (visuomeninės jų reikšmės prasme), marksistinė metodologija ypač pasitarnavo V. Sezemanas estetinės teorijos vystymui.

Paprastas jutiminis suvokimas ir estetiškas suvokimas. Estetinio suvokimo akto specifika

V. Sezemanas nuomone, estetikos teorijai daugiausia turėtų rūpėti meno kūrinio struktūra, nes ir meno kūrinio (apskritai estetiškas) suvokimas, ir kūrybos procesas įdomūs šiai teorijai tik tiek, kiek pirmasis aktualizuoja objektyvias estetiškas vertybes, įkūnytas meno kūrinyje, o antrasis — kiek tas vertybes įkūnyja meno kūrinyje specifiniu būdu.

Todėl nagrinėdamas estetiškas suvokimą, V. Sezemanas kelia uždavinį ne duoti išsamią estetinio suvokimo charakteristiką, psichologinį jo aprašymą,

³ Zr. *Tatarkiewicz W. Spór o obiektywizm i subiektywizm w estetyce.* — *Szkice filozoficzne.* Warszawa—Kraków, 1964.

⁴ *Sezemanas V. Estetika*, p. 267.

bet surasti specifinius estetinio suvokimo bruožus, esminius estetinio suvokimo komponentus. Kaip rodo, pavyzdžiui, fenomenologinės estetikos teoretikų pavyzdys (R. Ingardeno tyrinėjimai⁵), estetinio suvokimo analizė, dažniausiai yra susijusi su estetinio objekto analize. Tai dvi to paties proceso pusės. Nagrinėjant estetinio suvokimo specifiką, kartu nagrinėjamas klausimas, koku būdu estetiškos vertybės pasireiškia meno kūrinyje. Apskritai, kas verčia estetinį objektą laikyti estetiniu objektu? Juk paprastas jutiminis meno kūrinio suvokimas dar nėra estetiškas suvokimas. Nepakenka, jog objektas būtų suvoktas. Kad suvokimas įgautų estetinį pobūdį, jame, kaip teigia V. Sezemanas, turi atsirasti naujas, ypatingas momentas.

V. Sezemanas, nagrinėdamas estetinį suvokimą, sieja jį su estetiniu objektu neatsitiktinai. Estetinio suvokimo klausimas V. Sezemanui nėra neutralus filosofiniu atžvilgiu. Nors V. Sezemanas ir tęsia I. Kanto estetikos tradiciją, tačiau papildo ją objektyviuoju faktoriumi: siekia surasti objektų estetinių vertybių pagrindą pačioje meno kūrinio struktūroje (kaip parodytume vėliau — ne tik meno kūrinio struktūroje, bet ir specifiniame estetinio suvokimo akte, kurio *objektyvius* dėsningumą jis bando atskleisti); specifinis suvokimo aktas tas vertybes tik aktualizuoja. Estetinis suvokimas turi „<...> objektyvų pamatą — *patį estetinį objektą*. Juo labiau suvokimas atsideda pačiam objektui, juo atidžiau jis seka tik objekto sąrangoje glūdinčius nurodymus ir nepasiduoda savavališkiems subjektyvios fantazijos prasimanymams, tuo didesnis bei tvirtesnis bus suvokimo turinio objektyvumas“⁶.

V. Sezemanas estetinį suvokimą pradeda nagrinėti, bandydamas atskleisti, ką bendra turi paprastas jutiminis suvokimas ir estetiškas suvokimas, ir kas juos skiria, kokios specifinės ypatybės paprasto jutiminio suvokimo atžvilgiu yra būdingos estetiškai suvokimui. Netgi tie estetikai, kurie estetinio suvokimo nesupriešina su paprastu jutiminiu suvokimu, bandydami formuluoti estetinio suvokimo skirtingumą nuo paprasto jutiminio suvokimo, susiduria su nemažais teoriniais keblumais. Estetikų teorijos, akcentuodamos kontempliatyvų (nesuinteresuotą) estetinio suvokimo pobūdį, patenka į savotišką aklavietę, kai jiems reikia apibrėžti, kokio pobūdžio yra ta estetiška kontempliacija. Ji nesutampa nei su jutiminiu suvokimu (kontempliacija), nei su teorine kontempliacija. N. Hartmanas bando aiškinti taip: estetiška kontempliacija yra tik pusiau jutiminė kontempliacija. Ji išskyla virš jutiminės kaip antros eilės kontempliacija. Pats suvokimas jos neduoda, bet ji yra jo sužadinama, o toliau jau vyksta savarankiškai⁷.

Cia vėl išskyla estetiškos kontempliacijos santykis su refleksija, mąstymo aktais problema. Ar reflektavimas netrukdo betarpiškai gėrėtis meno kūriniumi, nepanaikina estetiškos kontempliacijos — juk dauguma estetikų feno-

⁵ Zr. *Ингарден Р. Исследования по эстетике*.—М., 1962; *Ingarden R. O poznawaniu dzieła literackiego*.—Lwów, 1937.

⁶ *Sezemanas V. Estetika*, p. 19.

⁷ Zr. *Гартман Н. Эстетика*.—М., 1958; *Grožio kontūrai*.—V., 1980, p. 342—343.

menologų sutinka, kad estetiškas santykis nėra pažintinis santykis (teorinio pažinimo prasme)⁸, — jeigu tai, ką mes patiriame estetinio objekto suvokimo metu, mes galėtume išreikšti sąvokomis, tai pats mūsų *estetinis* patyrimas taptų nereikalingas.

Tačiau estetišką kontempliaciją nėra ir pasyvus stebėjimas: ji reikalauja aktyvaus santykio su suvokiamu objektu; estetiškai suvokiant, neišvengiamai reikia tam tikrų mąstymo aktų, nes kitu atveju mes paprasčiausiai nesuvoktume, pavyzdžiui, kad ir siužetinių meno kūrinių.

Kaip šią problemą — apie estetinio suvokimo santykį su paprastu jutiminiu suvokimu ir su refleksija, pažinimo aktais — sprendžia V. Sezemanas? Juk su šiuo klausimu siejasi estetinio suvokimo santykio (su vadinamoju „kasdieniu“ suvokimu) problema. Kokiomis metodologinėmis prielaidomis vadovojasi V. Sezemanas, aiškindamas bendrą jutiminio suvokimo struktūrą?

Pirmiausia jis polemizuoja su suvokimo, kaip pasyvaus, vien tik receptyvaus proceso, supratimu. „Iki paskutinių laikų gnoseologijoje ir psichologijoje viešpatavo pažiūra, pagal kurią pirmutinė pažinimo forma esanti *intuicija* <...>. Į <...> objektų suvokimą, priešingai, buvo žiūrima kaip į antrinį aktą, t. y. pirmąsias intuicijos formavimą arba interpretavimą patyrimui arba sąmonei įgimtoms kategorijoms padedant“⁹. Čia iš esmės dėstoma I. Kanto pažinimo samprata, kuria rėmėsi ne tik I. Kanto sekėjai ir neokantainikai, bet ir kitos filosofijos kryptys, pavyzdžiui, empiriokriticizmas. Nors V. Sezemanas čia remiasi tradicija, apimančia gnoseologijos raidą nuo naujųjų laikų racionalizmo ir empirizmo ginčo iki I. Kanto „Grynojo proto kritikos“, bet jis pats jau yra paėjęs toliau už I. Kantą (plačiau žiūrėti toliau ir už neokantizmą bei pozityvizmą). Šitas jutiminio suvokimo aiškinimo, jo santykio su mąstymu korektyvas XX a. pradžioje padarė psichologijos raida, daugiausia geštaltpsichologija. Juoba, kad V. Sezemanas pasisako prieš ilgą laiką vyravusį asociatyvinės psichologijos požiūrį, jog pažinimo pagrindas yra paprasčiausi elementai (atskiri pojūčiai), o sudėtingi žinojimo fenomenai (pvz., jutiminis objektų suvokimas) tėra šių elementų kombinacijos. (Šiuo požiūriu rėmėsi ir empiriokritikai, be to, čia girdimi ne tik I. Kanto, bet ir Dž. Berklio teorijos atgarsiai.) Žinojimo raida vyksta atvirkščia kryptimi. Ji prasideda nuo gana sudėtingų percepcijų, o elementarūs fenomenai (atskiri jutimai) atskirai suvokiami ir įsisaugomi tik vėliau, pirminiams sudėtingam įspūdžiui susiskaidžius.

Iš filosofinių pozicijų asociatyvinės psichologijos „atomizmas“ (sudėtingų objektų suvokimas yra paprastų elementų kombinacija) amžiaus pradžioje kritikavo fenomenologai. Jie teigė, kad psichologijoje buvo įsivyravę

⁸ Tačiau nemažai yra ir tokių šiuolaikinių estetikų, kurie estetinį suvokimą vadina estetiniu pažinimu, nors ir nurodo tokio pažinimo specifiką, netapatindami su moksliniu sąvokiniu pažinimu — tai esąs pažinimas „vaizdais“. Einant tokiu keliu, ignoruojama daugelis specifinių estetinio suvokimo bruožų (žr. Pažintinė meno funkcija.— Konferencijos tezės. V., 1977).

⁹ Sezemanas V. Estetika, p. 59.

ves gamtamokslinio fizikinio „atomizmo“ schematinis modelis. Tačiau psichologijoje jis yra nevaisingas, iškraipo, suschematina gyvą suvokimo procesą, psichologija turi remtis kitais metodais — konkrečia žiūra, betarpišku fenomenų suvokimu¹⁰. (Su tuo susijusi ir empiristinės gnoseologijos — Loko-Hiūmo linija — kritika.)

Kita vertus, V. Sezemanas teigia, kad nėra principinio skirtumo tarp intuicijos ir supratimo (kuris buvo būdingas ikikantinei tradicijai, o iš dalies ir I. Kanto pateiktam sprendimui kategorijų ir intuicijos sintezės idėjai), nes ir pirminiame objektų bei reiškinių *intuityviame pažinime* jau glūdi ir tam tikras *supratimo aktas*. „Mes suvokiame ne atskirus jutimus arba jų kombinacijas, bet *daiktus ir reiškinius*, visuomet sudarančius tam tikrą įvairybę (įvairių jutiminių duomenų) vienybę ir besiskiriančius savo forma, didumu, erdviniais santykiais ir vidine sąranga“¹¹. O tam reikia *suvokimo (supratimo) akto*, reikia *visumos* suvokimo, nes kiekviena struktūra, nors ir susideda iš daugybės elementų (atskirų pojūčių), bet yra kažkas daugiau, negu atskiri elementai.

V. Sezemanas teigia, jog jutiminį suvokimą formuoja suvokimo aktas. Formuodamas esamuosius duomenis pagal tam tikrą schemą, atgaminančią suvokiamo objekto struktūrą, suvokimo aktas atrenka iš jų elementus, kurie *sutinka su šia schema*, palikdamas kitus nuošalyje. Atrinkti elementai irgi yra paskirstomi hierarchiškai, subordinuojami visumos struktūroje. Vadinasi, *suvokimo akte būtina glūdi tam tikra intencija, jis nukreiptas į esminę suvokiamo objekto struktūrą*. Kitaip sakant, jis priklauso nuo sąmonės nusistatymo.

Toks V. Sezemanas supratimas atitiktų tiek šiuolaikinės psichologijos tendencijas aiškinant jutiminį suvokimą, tiek ir atskirų estetikos teoretikų, specialių estetinio suvokimo tyrinėtojų, išvadas. Mintį apie visuminį suvokimo pobūdį, aktyvų suvokimo struktūrų kūrimą suvokimo procese šio amžiaus pradžioje iškėlė dar geštaltpsichologai (K. Kofka, V. Kioleris).

Tarybiniai psichologai, kritikuodami geštaltpsichologiją už eksperimentinių duomenų fiziologistinę interpretaciją, pažymi ir pozityvius geštaltpsichologijos nuopelnus, realių suvokimo problemų iškėlimą, suvokimo produktyvaus, aktyvaus pobūdžio nurodymą¹². Tarybinėje psichologijoje iš daugybės prieštaringų interpretacijų vis dėlto galima išskirti, jog suvokimas yra kryptingai aktyvus, sudėtingas, selektyvus ir konstruktyvus procesas. Pavyzdžiui, A. Lurija rašo: „Daikto (objekto) suvokimas niekad nėra grynai sensorinis, betarpiškas procesas. Į jo sudėtį įeina ir jutiminė suvokimo medžiaga, ir jos perdirbimas, kuris įvyksta, dalyvaujant praktiniam veiksmui ir kalbai. Būtent ši paskutinė sąlyga ir nulemia visą informacijos perdirbimo procesą“¹³.

¹⁰ Зг. *Ingarden R. Dążenia fenomenologów (I ir II sk.)*.— In: *Ingarden R. Z badan nad filozofią współczesną*. Warszawa, 1963.

¹¹ *Sezemanas V. Estetika*, p. 28.

¹² Зг. *Зинченко В. П. Продуктивное восприятие*.— Вопросы психологии, 1971, № 6.

¹³ *Лурия А. Р. Нейропсихологический метод анализа процессов восприятия*.— Психологические исследования. М., 1976, вып. 6, с. 87.

Paprastas jutiminis suvokimas yra estetinio suvokimo priemonė ir būtina sąlyga, nes be jo būtų negalimas joks kontaktas su jutimine kokios nors meno rūšies medžiaga, pačia jutimine meno kūrinio struktūra. Dar daugiau, estetinio suvokimo struktūra, V. Sezemano manymu, yra analogiška jutiminio suvokimo struktūrai. Pastarojoje V. Sezemanas išskiria šiuos komponentus: jutiminius duomenis, subjekto praeities patyrimo suteikiamus apriorinius momentus ir formuojamąjį suvokimo aktą, kuris pasireiškia tam tikra intencija — nukreiptumu į vienokias ar kitokias suvokiamo objekto struktūras.

Intencionalumo koncepciją ypač išplėtojo fenomenologija, jos pradmenys perimti iš F. Brentano. (Ištakos — viduramžių filosofijoje.) V. Sezemanas, naudodamasis „intencijos“ sąvoka, analizuoja estetinį suvokimą ir prieina išvadą, kad suvokimo pobūdį nulemia formuojamasis suvokimo aktas, kurio intencija priklauso nuo esamojo sąmonės nusistatymo. V. Sezemanas siekia išsiaiškinti, kuo specifiškas yra estetinio suvokimo aktas, kuo pasižymi estetinis sąmonės nusistatymas „<...> grožis teprieinamas vien nepaprastam sąmonės nusistatymui. Sąmonei kitaip nusistačius, estetišės vertybės mūsų nebesiekiamos ir grožio suvokimas (pergyvenimas) nebegalimas“¹⁴, į kokius objektus (ar objektų struktūras) būna nukreipti suvokimo aktai estetinio suvokimo metu. „Kasdienio“ suvokimo aktų nukreiptumas esąs natūralus, įprastinis. Estetinis sąmonės nusistatymas *keičia* tą nukreiptumą. Čia V. Sezemanui iškyla klausimas — į kurias suvokiamų objektų struktūras nukreipti estetinio suvokimo aktai? V. Sezemanas vengia išankstinių teorinių konstrukcijų. Jis pirmiausia analizuoja įvairių meno šakų suvokimų medžiagą. Galiausiai daro išvadą — estetinio suvokimo aktai yra nukreipti į *jutiminę ekspresyvią estetinio objekto vienybę*. V. Sezemanas akcentuoja tai, jog estetinis suvokimas, priešingai negu kitos suvokimo rūšys, ypač apsisoja ties jutimine ir raiškia objekto išore (kartais V. Sezemanas ją tapatina su forma). Joje (per ją) estetinio suvokimo subjektas suvokia „gilesnius“ estetinio objekto sluoksnius. Estetinis objektas dėl to ir yra estetinis objektas, kad jis yra suformuotas pagal specifines menininko intencijas ir tas specifinis estetinio objekto suformavimas regimas jau pačioje jutiminėje estetinio objekto formoje.

(Šiuo atveju atsiribojama nuo tų estetinių objektų, kurie nėra meno kūriniai.) Tiesa, ir paprasto jutiminio suvokimo aktas pasižymi tuo, kad suvokiama įvairių vienybė — objektas, daiktas. Estetinis suvokimo aktas yra specifiškas — suvokiama ekspresyvi jutiminė estetinio objekto vienybė. Visi estetinio objekto sluoksniai tiesiogiai pasireiškia per tą jutimiškai suvokiamą estetinio objekto vienybę. „Kasdiniame“ suvokime svarbi dalykinė, funkcinė suvokiamo objekto reikšmė, pats objektas „įvairių vienybės“ suvokimas nėra kažkokia vertybė, bet yra natūralus, įprastinis dalykas. Praktiškai orientuotas suvokimas nesiekia aprėpti „viso“ objekto, jo ryšių. Jis atrenka tai, kas reikalinga. Prie objekto jutiminės išvaizdos ilgiau neapsistojama. Kasdiniame gyvenime į pačių daiktų jutiminę formą, jų

¹⁴ Sezemanus V. Estetika, p. 17.

išvaizdą dažniausiai atkreipiame dėmesį, jeigu jie būna kuo nors neįprasti, netikėti. Čia jutiminė daiktų pusė nėra svarbiausias dalykas, jutiminės išvaizdos vertybės nėra organizuotos į tam tikrą raiškia vienybę (išimtys — architektūra, dizainas, kas jau priklauso estetinio suvokimo sričiai). Ne kalbant jau apie teorinį, mokslinį pažinimą, kur dėmesys kreipiamas ne į jutiminę, vaizdinę pusę, bet bandoma daiktą apibrėžti sąvokomis, aprašyti jo kiekybines ir kokybines savybes, nustatyti jo santykius su kitais objektais, įjungti jį į vienokią ar kitokią teorinę schemą.

Estetiniame suvokime objekto ekspresyvi jutiminė vienybė yra menininko suformuota, raiški, o jutiminė forma nėra atsitiktinė. Ji intensyvi, ekspresyvi, vertinga dėl jos pačios, o ne dėl atliekamos funkcijos. Mūsų manymu, metodologiškai svarbu ir tai, kad V. Sezemanas nepriešpriešina estetinio suvokimo paprastam jutimui, ieško bendros bet kokio suvokimo akto struktūros. Nors estetinis suvokimas yra specifinis, santykiškai autonomiškas suvokimas, lyginant, pavyzdžiui, su „kasdieniu“, praktiniu suvokimu, bet jo bendriausia struktūra yra būdinga bet kokiam suvokimui, o jo specifika nulemia — svarbu pabrėžti — pats suvokimo subjektas: formuojamojo suvokimo akto nukreiptumas, priklausantis nuo sąmonės nusistatymo.

Susidarė prielaidos paaiškinti prieštarinę estetinės kontempliacijos pobūdį: betarpiškas gėrėjimasis, *versus* analizė, refleksija. Estetiniame suvokime refleksija nėra savitiksli. Ji neturi nukreipti nuo konkretaus meno kūrinio suvokimo, betarpiškos jutiminės meno kūrinio kontempliacijos. Ji turi padėti atskleisti (išsiaiškinti) gilesnius jo sluoksnius (dalykinį turinį), nenukrypdoma nuo konkrečios jutiminės estetinio objekto vienybės, bet išrutuliodama ją, nes tik per ją tegali būti išreikšti meno kūrinio (estetinio objekto) dalykiniai (prasminiai) sluoksniai.

Distancija — būtina estetinio objekto suvokimo sąlyga

Vienu iš specifinių estetinio suvokimo bruožų V. Sezemanas laiko distancijos išlaikymą kitų suvokimo rūšių (bei objekto aspektų) ir aplinkinės tikrovės atžvilgiu. Ši problema ypač svarbi šiuolaikinei estetikai, nagrinėjant kasdienio ir estetinio suvokimo santykį¹⁵. V. Sezemanui šis klausimas rūpėjo visos jo estetinių pažiūrų raidos metu. Ankstyvuosiuose savo straipsniuose, bandydamas nusakyti šį faktorių, V. Sezemanas rėmėsi I. Kanto „nesuinteresuotumo“ samprata. Čia reikia pažymėti metodologiškai svarbų faktą — visi V. Sezemano estetinės teorijos komponentai dialektiškai susipina. Kaip minėjome straipsnio įvade, V. Sezemanas estetinio suvokimo problemos netyrinėja atsietai, jam estetinio suvokimo analizė padeda atskleisti apskritai specifinius estetinių reiškinių bruožus, be to, jis estetinį suvokimą traktuoja plačiau ir kaip meninės kūrybos būtiną sudedamąją

¹⁵ Zr. *Bulou E.* „Psichinė distancija“ kaip meno faktorius ir kaip estetinis principas.— Kn.: *Grožio kontūrai*. V., 1980, p. 98—119.

dalį. Taip „dviprasmiškai“ jis elgiasi ir apibūdindamas poezijos kūrinio suvokimą. V. Sezemanas pabrėžia, jog „poetiniam išgyvenimui reikalingas *nepilnas* dalykinio bei daiktinio vaizdo realizavimas“¹⁶. Distancija aktualaus išgyvenimo atžvilgiu, įgalinanti transformuoti jį į meninį vaizdą,—meninės kūrybos sąlyga.

Bet, atrodo, kad V. Sezemanui buvo ne tiek svarbu vystyti atsiribojimo, psichinės distancijos teoriją, kiek ieškoti specifinio estetinio suvokimo aktų nukreiptumo objekto. Jau tame straipsnyje V. Sezemanas teigia, jog „poetinis vaizdas visa savo esme yra įsišaknijęs žodyje“¹⁷. Taigi distancija esanti lyg ir antraeilis dalykas, atsirandęs savaime estetinio suvokimo metu, pajungtas specifinio estetinio suvokimo akto nukreiptumui.

Straipsnyje „Estetinių vertybių objektyvumas ir subjektyvumas“, kurį V. Sezemanas parašė paskutiniaisiais savo gyvenimo metais, autorius apie distanciją kalba, remdamasis E. Bulou, Ortega i Gasetu, vienokių ar kitokių šios sampratos apraiškų rasdamas ir H. Miunsterbergo, A. Bergsono, N. Hartmano teorijose. Šį principą V. Sezemanas supranta labai plačiai, jis jam svarbus ne tik estetinio suvokimo, bet ir estetiškos tikrovės charakteristikai. „Distancijos principas, kaip būtina estetinio suvokimo sąlyga, apsprendžia ne tik subjekto santykį su estetiniu objektu, bet ir *objekto santykį su pačia realybe*. Jis išskiria objektą iš tų ryšių, kurie jį jungia su tikrove, su žmogaus kasdieniniame gyvenime viešpataujančiu pasaulio vaizdu, ir perkelia jį, taip sakant, į kitą būties planą, kur neestetinio vertinimo kriterijai arba nustoja galios, arba bent subordinuojami estetiniam kriterijui. Distancijos momentas yra neatskiriama susijęs su estetinių vertybių autonomija“¹⁸.

„Distancijos“ sąvoką V. Sezemanas vartoja ir „psichologine“ (kaip būtinos bet kokio suvokimo sąlygos) prasme. „Objekto aiškus priešpastatymas subjektui yra būtina kiekvieno suvokimo ir stebėjimo akto sąlyga <...>. Estetinės kontempliacijos negali būti, kai subjektas visiškai susilieja (susitapatina) su objektu“¹⁹.

Kitą vertus, šiuolaikinėje estetikoje, priešingai, daugelis teoretikų iškelia kaip specifinį estetiškos kontempliacijos bruožą subjekto (suvokiančiojo) susiliejimą su objektu, aktyvią jų sąveiką, distancijos praradimą. (Iš lietuvių estetikų taip estetinį suvokimą suprato J. Keliuotis.) Toks estetinio suvokimo aiškinimas priešingas E. Bulou požiūriui. Tai, mūsų manymu, yra susiję su subjektyvistine tendencija, apibrėžto estetinio objekto buvimo kvestionavimu. Paprastai iškeliamas *kūrybinis* estetinio suvokimo pobūdis. Dažniausiai tokie estetikai pasiremia šiuolaikinio meno praktika, kurioje svarbus yra ne tiek apibrėžto (fizine prasme) estetinio objekto sukūrimas, kiek pats kūrybos procesas. Estetinis suvokimas taip pat traktuojamas vien

¹⁶ Sezemanas V. Estetika, p. 333.

¹⁷ Ten pat, p. 353.

¹⁸ Ten pat, p. 386.

¹⁹ Ten pat, p. 385.

kaip *kūrybos* procesas. Todėl atsisakoma normatyvizmo estetinio suvokimo srityje.

V. Sezemano teorija šiuo atžvilgiu yra „konservatyvesnė“, pripažįsta estetinių vertybių objektyvumą, naudojami „distancijos“ teorija, atribojančia meną nuo tikrovės. Tačiau sutiktume su V. Sezemano teiginiu, jog distancijos principo naudojimas estetiniam suvokimui ir meno santykiui su tikrove apibrėžti „<...>“ nė kiek neneigia meno ryšio su tikrove ir jo priklausymo nuo pastarosios. *Dar daugiau: distancijos teorija net remiasi ta prielaida, kad vaizduojamojo meno kūrinuose tikrovė atvaizduojama (atsispindi) tam tikru, savitu būdu.* Ji kategoriškai neigia tik tą natūralistinę koncepciją, kuri stengiasi sutapatinti jį su tikrove ir *užtušuoti esminį šių dviejų sferų skirtingumą*²⁰. (Kursyvas mano.— K. R.)

V. Sezemanas taip pat supranta estetinį suvokimą kaip aktyvų, kūrybišką procesą. Tačiau jis tyrinėja daugiau suvokimą, orientuotą į patį meno kūrinį. Kiek metodologiškai pateisintina tokia V. Sezemano pozicija? Mūsų nuomone, visa kultūrinė tradicija rodo, kad viena iš būtinų estetinio suvokimo sąlygų — išlavintas estetiškas skonis. Čia dažnai reikia didelės estetiškos patirties, didelio jautrumo meno kūrinių stilistiniam ypatumams, sugebėjimo išlaikyti distanciją, jos „išsiugdymo“. Vadinasi, estetiškas suvokimas nėra vien spontaniškai vykstantis procesas, ignoruojantis meno kūrinį ir kultūrinę tradiciją. Priešingu atveju, iškyla primityvaus „estetinio“ suvokimo pavojus. Norint išvystyti estetinį skonį, padaryti estetinio suvokimo procesą „turtingą“, reikia susidurti su pačių meno kūrinių, kultūros estetiniu „turtingumu“. (Gali būti išimties — fenomenaliai „meniškos“ natūros žmonės arba originalaus talento „savamoksliai“ menininkai — kūrėjai, tačiau ir pastarieji būna susiję su vienokia ar kitokia kultūrine tradicija.)

Todėl V. Sezemanas teisingas, reikalaujantis iš suvokėjo „atsidėjimo“ estetiniam objektui, „įsiklausymo“ į objektą, „ištikimybės“ jam, „kantrumo“ estetinio suvokimo metu. Tas suartėjimas su meno kūrinium, kurio reikalauja kai kurie estetikai, mums atrodo tegali būti pasiektas jau turint pakankamai išlavintą estetinį skonį ir jautrumą *pačių meno kūrinių* estetiškoms struktūroms. Priešingu atveju, dažniausiai tai būtų bevaisė ir primityvi „savęs projekcija“, o ne turtingas estetinio suvokimo aktas.

Taigi, nežiūrint estetinio suvokimo aktų įvairovės, manome, kad juos reikia vienaip ar kitaip vertinti. Be to, vertinant reikia atsižvelgti, kokią estetinę-socialinę prasmę jie įgauna žiūrint plačiau, atsižvelgiant į visą suvokiančiojo subjekto estetinio santykio su tikrove procesą, jo raidą. Toks estetinio suvokimo aktų vertinimas nėra „aristokratinis“ estetinio suvokimo interpretavimas, kuo šiuolaikinėje estetikoje kaltinami atskiri estetikai (pvz., G. Lukačas). Kai kurie estetikos tyrinėtojai žiūri į tokį interpretavimą ne kaip į šiuolaikinį, o atėjusį iš XIX a. kultūros, orientuotą vien į meno klasikinę suvokimą, ir, apskritai, vien į meno kūrinių suvokimą, išskeldami jam kaip priešybę „demokratinį“, šiuolaikinį požiūrį. Suprantama, XX a. kul-

²⁰ Ten pat, p. 391.

tūros ir estetikos raida estetinio suvokimo aiškinimui suteikė daug naujų motyvų. XX a. būdingas ypatingas kultūros formų („sukultūrų“) gausumas, įvairovė ir susipynimas. Dažnai jos viena kitos atžvilgiu labai prieštaringos (pvz., realizmas — abstrakcionizmas). Būna atvejų, kai ne tik atskiri meno stiliai, bet ir atskiros meno rūšys nelaikomos menu: pavyzdžiui, literatūra ir architektūra. Juo labiau, kai ypač ryškėja sinkretizmo, įvairių meno rūšių jungimo viename meno objekte, „koliažinės“ tendencijos — estetinio suvokimo teorija irgi turi atitikti realiai egzistuojančius suvokimus. (Pavyzdžiui, visai kitą prasmę įgauna muzikos kūrinio klausymas, kai jis kaip fragmentas įeina į kino filmo struktūrą, kur taip pat gali būti „panaudoti“ poezijos, dailės kūriniai, šviesų, spalviniai, garsiniai efektai, žr. kad ir A. Tarkovskio filmus.) Kiekvienu atveju tai irgi yra pajungta bendram estetiniam efektui, kurį turi sukelti tas kino filmas, o visa tampa jo struktūros komponentais. Tokio kūrinio estetinis suvokimas yra labai sudėtingas, nevienareikšmis, besiremiantis visa kultūrine tradicija. Tačiau toks „laisvas elgimasis“ su meno kūriniais, jų komponavimas ar net deformavimas, sujungimas fotomontažu (pvz., klasikinis kūrinys ir dokumentinė nuotrauka), mūsų manymu, neneigia tam tikros estetinio suvokimo „distancijos“ principo, juo labiau estetinio suvokimo specifikos, o tik labiau ją išplečia, komplikuoja, mums patiems leidžia suprasti estetinio suvokimo specifinį pobūdį. „Nesuinteresuotos“ estetiškos kontempliacijos metu išskyla įvairių prieštaravimų, pavyzdžiui, prieštaravimas dorovinėms normoms (žr. mirties bausmės filmavimo sceną M. Antonionio filme „Profesija — reporteris“ ir pan.) arba socialinio skurdo bei socialinės neteisybės prieštaravimas estetinėms vertybėms ir t. t. Tai verčia ieškoti to, kas vienija visas mūsų vertybes. Tuo pačiu ieškoma žmogiškosios tikrovės prasmės.

Taigi yra pagrįsta estetinio suvokimo struktūrą aiškinti remiantis meno kūrinių suvokimu (estetine-menine kultūra). Suprantama, estetinis santykis su tikrove tuo neužsibaigia, tačiau jo pobūdį mes tegalime suprasti, analizuodami realiai egzistuojančių estетinių objektų suvokimą. Mes turime remtis pačia kultūra, kuri yra visuomeninės praktinės veiklos produktas. Juk estetinį subjekto santykį su tikrove ir lemia žmogaus praktinė veikla.

Estetinio objekto ir meninio objekto (meno kūrinio) santykis

V. Sezemano estetinio suvokimo problemos sprendimo savitumas išryškėja, palygintas su lenkų fenomenologinės krypties estetiko R. Ingardeno estetinio suvokimo samprata. R. Ingardenas pažymi pradinėje estetinio suvokimo fazėje estetinio sąmonės nusistatymo nukreiptumą į pačias jautines kokybes. Tačiau tolesnėse estetinio suvokimo fazėse estetinis suvokimas R. Ingardenui visiškai atitrūksta nuo jutiminio suvokimo, nes tampa intencionalaus estетinių kokybių ansamblio formavimusi. R. Ingardenas atskiria meno objektą nuo estetinio objekto. Meno kūrinys — tai objektyviai

egzistuojantis daiktas su pastoviomis ir realiomis savitai suformuotomis struktūromis. Estetinis suvokimas, remdamasis šio daikto kokybėmis, sukuria intencionalų estetinį objektą. Ta kokybė, kuri „pradžioje pasireiškia kaip savybė, duota šitame realaus daikto stebėjime, tarsi atsipalaiduoja nuo šitos formalios struktūros ir tampa kurį laiką gryna kokybe, kad tolesnėse estetinio pergyvenimo fazėse taptų naujo objekto — estetinio objekto *kristalizacijos centru*“²¹. Tai sudėtingas, daugiafazis procesas, kurio metu suvokėjo sąmonėje sukuriama estetinė vertybė (kokybės), jos suformuojamas į sudėtingą estetinių kokybių ansamblį. Nors estetinis objektas sukuriamas remiantis meno kūrinio struktūra, jis yra iš esmės skirtingas (grynai intencionalus objektas).

Nepaisant reikšmingų R. Ingardeno estetinio suvokimo analizės momentų, negalima sutikti su tokiu radikaliu šių dviejų objektų išskyrimu, įvairiais pavidalais plačiai paplitusiu šiuolaikinėje estetikoje. Toks išskyrimas, parodydamas estetinio suvokimo specifinį pobūdį, jo daugiafaziškumą ir aktyvumą, vis dėlto perdėm jį intelektualizuoja, neatskleidžia vieno pagrindinių estetinio suvokimo bruožų — betarpiškumo, natūralios atskirų fazių sekos. Čia mes sutiktume su V. Sezemano nuomone — aukštesni ir „gilesni“ estetinio objekto struktūros sluoksniai yra išreiškiami per pačią jutiminę meno kūrinio formą, todėl jie yra suvokiami betarpiškai (tiesiogiai), nors estetinio suvokimo metu yra gilinami, rutuliojami toliau. R. Ingardeno estetinio suvokimo schema ignoruoja šį momentą. Jam tiesiogiai jautimiškai suvokiamos tik pirmųjų sluoksnių jutiminės kokybės.

Į tai atkreipė dėmesį ir lenkų estetikai, kurie remiasi R. Ingardeno estetinė teorija. M. Golaševska pažymi, kad meno kūrinio „pasaulio“ sluoksnis (kuris atitiktų V. Sezemano „simbolio“ sluoksnį) yra išreiškiamas tiesiogiai per jutimines kokybes. „Tai, kas kūrinyje yra pavaizduota ir kas jame išreikšta, yra betarpiškai duota jo formoje (išvaizdoje)“²².

V. Sezemano tikslas — surasti estetinių reiškinių specifikos faktorius ir pačiame meno kūrinio, jo struktūroje (formoje), ir suvokėjo sąmonėje, jo specifiniame suvokimo akte, sąmonės specifiniame nusistatyme, „intencijoje“. Vadinasi, V. Sezemanas, objektyvaus estetinių reiškinių pagrindo ieško ir suvokėjo estetiniame suvokimo akte, ir meno kūrinio struktūroje. Iš šios mūsų analizės išplauktų išvada, jog V. Sezemanas laikosi reliacionistinės pozicijos, pateikdamas palyginti savitą jos variantą.

Objektyvus estetinių reiškinių pagrindas

Emociniai ir ekspresyvūs faktoriai turi objektyvų pagrindą paties meno kūrinio struktūroje: jie išreiškiami per ekspresyvią jutiminę estetinio objekto vienybę. V. Sezemanui estetinių jausmų objektyvumas remiasi tuo, jog visi jutiminiai įspūdžiai pasižymi tam tikra ypatinga gyvybine dinami-

²¹ *Ингарден Р. Исследования по эстетике*, с. 132—133.

²² *Golašewska M. Swiadomość piękna*.— Warszawa, 1970, p. 392.

ka,— jie yra suvokiami kaip išoriniame pasaulyje veikiančių jėgų pasireiškimas²³. Pavyzdžiui, linijas ir linijų kombinacijas suvokiame dinamiškai, tarytum jos turėtų tam tikrą apibrėžtą kryptį ir jose glūdėtų vienokia ar kitokia judesio tendencija, šviesą — kaip spinduliavimą, spalvų santykius — kaip susidarančią tarp jų įtampą, priešingų jėgų dinamiką ir t. t. Nesutikdamas su „įsijautimo“ teorijos pateiktu šių reiškinių aiškinimu, V. Sezemanas rašo: „Tradicinė pažiūra, pagal kurią šitas emocionalumas (ekspresyvumas) esąs antrinis momentas, prisijungiąs prie pirminio suvokimo, kuris nieko nereiškia ir nieko neišreiškia, pasirodė esant klaidinga. Priešingai, *estetiniuose fenomenuose iš naujo atgyja ir pasiekia nepaprastą intensyvumą tai, kas glūdi visuose pirminiuose įspūdžiuose, bet ko beveik visiškai nustojo tie suvokimai, kurie remiasi grynai praktiniu arba teoriniu sąmonės nusistatymu.* <...> Išorinių reiškinių antropomorfizavimas tėra antrinis aktas, kurį suponuoja jau pirminio fenomeno ekspresyvumo suvokimas“²⁴. Vadinasi, meno kūrinio savybė išreikšti betarpiška jutimine forma dalykinius ir emocinius faktorius yra objektyvus dalykas, remiasi objektyviais tikrovės suvokimo dėsningumais, nėra gryna metafora²⁵.

Kaip šį vidinį estetinių objektų ekspresyvumą (dinamiką) aiškina V. Sezemanas? Nors formų aktyvume atsispindi ir suvokiančio subjekto aperceptyvi galia, bet, kaip jau minėjome, tas ekspresyvumas (formų aktyvumas) priklauso nuo fiziniame pasaulyje veikiančių jėgų; dinamika, priskiriama geometrinėms formoms, atsiranda iš objektyvaus pagrindo.

Taigi V. Sezemanas, nagrinėdamas objektyvųjį estetinio suvokimo komponentą (objektą), estetinių reiškinių pagrindo ieško objektyvioje jutiminių reiškinių dinamikoje ir ekspresijoje. Jis daro išvadą, kad estetiškas suvokimas išvysto, išryškina paprasto (kasdienio) suvokimo jutiminį aspektą, jo raiškumą ir dinamiką. Kiti suvokimai (kurie remiasi grynai praktiniu ir teoriniu sąmonės nusistatymu), net kasdienis suvokimas tai nuslopina, jį tai mažai kreipia dėmesio, nes svarbesnė būna dalykinė, utilitarinė objektų reikšmė, o ne suvokimo ypatingumai.

Analizuojant estetinį suvokimą, šios V. Sezemano išvados mums labai svarbios, nes parodo, iš kur jo požiūriu atsiranda specifinės estetiškos tikrovės savybės, padeda nuosekliai pereiti prie V. Sezemano estetiškos tikrovės sampratos nagrinėjimo. Nors estetiškoji tikrovė laikoma autonomiška, ji yra glaudžiai susijusi su „kasdienio“ suvokimo matomais tikrovės aspektais, jos jutimiškumu, „fenomenališkumu“ (kaip teigia V. Sezemanas). Dar daugiau, tas autonomiškumas todėl ir atsiranda, kad žmogus savo kūrybinės veiklos medžiaga pasirenka kaip tik šiuos, tiesiogiai jutimiškai suvokiamus, tikrovės aspektus (V. Sezemano terminija: „ikimokslinę“ tikrovę) ir per jas sugeba išreikšti savo dvasinį pasaulį. Taigi fenomenalizmas čia įgauna ir platesnę prasmę: „fenomenalinė tikrovė“ čia reiškia „viską, kas žmogui

²³ Šiuo požiūriu žr. R. Arnheimo tyrinėjimus.

²⁴ Sezemanas V. Estetika, p. 62.

²⁵ Ten pat, p. 427.

reiškiasi, jo išoriniame ir vidiniame gyvenime²⁶. „Fenomenališkumas“ čia reiškia tai, kad reiškinių „fenomenalinė“ prigimtis, esmė yra ne abstrakti idėja, ne teiginiais išreikštas mokslinis objekto pažinimas, o jų prigimtis, kuri tiesiog reiškiasi „juntamajame pasaulyje“. Menas išreiškia (atskleidžia) ir tokias tikrovės savybes, kurios neįeina į teorinio pažinimo sistemą, menas siekia priėti prie tikrovės visoje jos pilnatvėje, priešingai vieniokiams ar kitokioms teorinėms schemoms, konstrukcijoms, utilitarinio mąstymo stereotipams, todėl atskleidžia naujas, dažnai iracionalias (neracionalizuotas), tikrovės savybes, įvairius jos prieštaravimus. (Čia nepamirškime, kad V. Sezemanui meninės kūrybos sąlyga, jos komponentas yra taip pat estetiškas suvokimas.) Be to, menas atskleidžia bei išplėtoja ir formalias pačios jutiminės medžiagos galimybes, todėl sukuriamas santykiškai autonomiška meninė tikrovė, kurios negalima apriboti vien praktinėmis žmogaus funkcijomis — dvasinio žmogaus pasaulio išraiška, dorovine, auklėjamąja ir t. t., nes vystomos ir specifinės galimybės, kurios turi estetinę reikšmę. Matome, kaip glaudžiai V. Sezemanas estetinio suvokimo analizė yra įaugusi į visą jo estetinę koncepciją, atskleidžia daug estetinės tikrovės savybių. Mums ypač svarbu tai, kad V. Sezemanas ne tik parodo estetinės tikrovės autonomiškumą, bet ir siekia atskleisti glaudų jos ryšį su objektyvia tikrove.

Svarbu ir tai, kad V. Sezemanas estetinio suvokimo procesą nagrinėja dialektiškai, atskleisdamas ir specifines estetinio suvokimo akto savybes, estetinį sąmonės nusistatymą, ir kartu jos nukreiptumą į jautimiškai ekspresyviais estetinio objekto struktūras. V. Sezemanas taip pat argumentuotai parodo, jog estetiškas suvokimas išrutulioja, išryškina paprasto („kasdienio“) suvokimo jutiminį aspektą, jo raiškumą ir dinamiką. Menininkas, estetiškai suvokdamas tikrovę, per betarpiškai (tiesiogiai) suvokiamas jutimines tikrovės savybes („fenomenaliąją tikrovę“) sugeba išreikšti savo dvasinį pasaulį, suformuoti raiškų estetinį objektą, kuris, jau būdamas kokybiškai naujas, palyginti su menininko suvokta tikrove, pats tampa estetinio suvokimo objektu.

V. Sezemanas estetinio suvokimo teorinis aiškinimas skatina ieškoti (estetiškai suvokiant meno kūrinį) estetinio suvokimo faktorių, komponentų, lemiamų bruožų pačioje meno kūrinio struktūroje. Jis atkreipia dėmesį, jog suvokėjas turi specifiškai estetiškai nusiteikti, kreipti savo sąmonės nuostatą, dėmesį, į estetiškai raiškias estetinio objekto savybes, būtent į jutiminių jo formų (faktorių) vienybę, net ir į tiesiogiai suvokiamą jo jautimiškai raiškų formą (išorę), stengdamasis joje išvelgti sudėtingesnius ir „gilesnius“ estetinio objekto sluoksnius, jo komponentų dinamiką ir hierarchiją, estetinio objekto dominantę.

Zinoma, tai metodologinė estetinio suvokimo schema, kuri gali būti (ir yra) konkretizuojama be galo įvairiai.

²⁶ Ten pat, p. 252.